

Noter

Vivi Lena Andersen: *Kampen om byen*

EN HOVEDSTAD TAGER FORM. Side 7-25.

Riget og oplandet (side 7-12) bygger på Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavn i Middelalderen. Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I*. G. E. C. Gad 1877, 168; Rørdam, Holger Fr.: *Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen*. København 1859-63, 283f; Gråbrødrene forlader deres kloster 25. april, 1530 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 4, Thiele 1838 – 1896, dokument 418, side 434-435; Trap Danmark: *København I + II*. Bind 32 og 33. Trap Danmark og Gads Forlag 2020; Kristiansen, Mette Svart: *Tårnby – gård og by gennem 1000 år*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 54, 2005; Danmarks Kirker. *Københavns Amt III*, Brønshøj Kirke, bind 1, s. 332-350. Nationalmuseet 1944. Liebgott, Niels-Knud: *Danmark i middelalderen*. Sesam 1998; Biskop Jakob Erlandsens stadsret fra 1254 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 16, side 15-21.

Se også <https://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder>, Slots- og Kulturstyrelsens hjemmeside, hvor man kan søge udgravningsberetninger fra hele Danmark frem via kort eller tekst, herunder undersøgelser og udgravninger foretaget i områderne uden for indre København og enkeltfund fra middelalderen.

Den tidlige by (side 13). Se mere i Dahlström, Hanna: *Byen bliver til*. København og historien. Gads Forlag 2022; Kristensen, Hans Krongaard og Bjørn Poulsen: *Danmarks byer i middelalderen*. Aarhus Universitetsforlag 2016, s. 27, s. 227; Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavn i Middelalderen. Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I*. G.E.C. Gad 1877, s. 26, og Olrik, Jørgen og Hans Ræder: *Saxonis Gesta Danorum*. Levin & Munksgaard 1931, s. 458.

Byens rammer og veje (side 13-25) bygger på Christensen, Peter Thorning (red.): *Guide til Københavns befæstning. 900 års befæstningshistorie*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1996; Christophersen, Axel: *København og omegn gennem 6000 år. En kortlægning af de arkæologiske interesseområder i Københavns Kommune*. Københavns Bymuseum 1985, s. 61-69; Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns historie indtil Reformationens indførelse. Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse II*. G. E. C. Gad 1879; Ramsing, Holger Utke: *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen*. Ejnar Munksgaards Forlag 1940; Forchhammer, Olaf: *København fra bispetid til borgertid, Byplanmæssig udvikling til 1840*. Stadsingeniørens Direktorat 1947; Steineke, Morten: *Udgravningsberetning for Ny Østergade*. Københavns Museum 2021; Steineke, Morten og Jane Jark Jensen: *Kongens Nytorv, KBM 3829. Cultural Historical Report, Metro Cityring Excavation*. Københavns Museum 2017; Lyne, Ed og Dahlström, Hanna: *Rådhuspladsen, KBM3827. Metro Cityring Project. Archaeological report*. Københavns Museum 2015; Whatley, Stuart og Camilla Haarby Hansen: *Gammel Strand, KBM3828 Cultural Historical Report, Metro Cityring Excavations*. Københavns Museum 2016; Mordhorst, Camilla, Andersen, Vivi Lena og Johnsen,

Katrine Andreassen: *Fortiden under os. The Past Beneath Our Feet*. Københavns Museum 2013; El-Sharnouby, Hoda og Lene Høst-Madsen 2008. København – fra fiskerleje til middelalderlig købstad. Andersson, H. et al. (red.) *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, s. 147-155; Andersen, Vivi Lena: *Udgravningsrapport fra Pilestræde 8*. Københavns Museum 2004; Byrjalsen, Inger: *Køge. 1288-1536. Middelalderen*. Køge Byhistoriske Arkiv 2013, 14; Koch, Hanne Dahlerup. Middelalderens gader. *KUML* 2000, s. 239-294 og Jørgensen, Bent: *Storbyens Stednavne*. Gyldendal 1999, 15; Biskop Jens Krag's stadsret fra 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 33, s. 33-59; Christoffer af Bayerns stadsret fra 1443 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 127, side 164-179
Citater side 17, linje 7-13 er en moderniseret udgave af teksten, der stammer fra Biskop Jens Krag's stadsret fra 29. januar 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 33, s. 40, stk. 86 og lyder således:
Naar Byens Klokke ringer, skulle alle Vægtene være paa deres Poster til samme Klokke ringer ad Morgen, og da skulle Portvogterne være tilstede, til der ringes med den ad Aften; den, der ikke gjør det og overbevises derom, skal bøde 3 Mark til Staden eller sættes i Fængsel. Ved samme Klokkens Ringning skulle Portene og Havnen lukkes og aabnes

FRA BISPEBY TIL KONGESTAD. Side 27-71.

København som hovedstad (side 27-31) bygger på Bregnsbo, Michael: Copenhagen. The Capital of an Empire, I: Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen: *Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848*. Aarhus Universitetsforlag 2008; Christensen, Søren Bitsch: De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer. I: Christensen, S. B. (red.) *Middelalderbyen*. Dansk Center for byhistorie, Aarhus Universitetsforlag, 2004, s. 13-62; Riis, Thomas: Hvorfor blev København Danmarks hovedstad? I: Due-Nielsen, C. (red.) *Struktur og Funktion, Festskrift til Erling Ladewig Petersen*, 1994, s. 73-80; Gamrath, Helge: København som Danmarks hovedstad, I: *Historiske Meddelelser om København* 2011; Biskop Jakob Erlandsens stadsret fra 1254 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 16, s. 15-21, Biskop Peder Skjalmsen Bang stadfæstelsesbrev fra 1275 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 22, s. 25; Biskop Stig giver byen særrettigheder i 1280 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 26, s. 29; Biskop Jens Krag's stadsret fra 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 33, s. 33-59; Erik af Pommerns privilegier fra 28. oktober 1422 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 113, s. 151-153; Christoffer af Bayerns stadsret fra 1443 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 127, side 164-179.

Verdslig bebyggelse (s. 33-35) bygger primært på Gautier, Henrik, Bi Skaarup, Karsten Gabrielsen, Mette Svart Kristiansen og Torben Ejlersen (red.): Københavns arkæologi. *Historiske*

meddelelser om København 1999; Larsen, Jette Linæa og Hans Skov: Boligmiljø på byernes parceller – især i Århus. I: Roesdahl, Else (red.) *Bolig og Familie i Danmarks Middelalder*, Højbjerg 2003, s. 119-128; Fabricius, Hanne: *Gader og mennesker i middelalderens og renæssancens København*. Aschehoug 2007; Skaarup, Bi og Johan Møhlenfeldt Jensen: *Arkæologi i Metroens spor — The archaeology in the tracks of the metro*. Ørestadsselskabet og Københavns Museum 2002; Trap Danmark: *København I + II*. Bind 32 og 33. Trap Danmark og Gads Forlag 2020.

Gejstligt byggeri (s. 38-48) bygger primært på Danmarks Kirker: *Forsvundne kirker i København*. Nationalmuseet 1987; Rørdam, Holger Fr.: *Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen*. København 1859-63; Trap Danmark: *København I + II*. Bind 32 og 33. Trap Danmark og Gads Forlag 2020; Jensen, Jane Jark og Hanna Dahlström: *Beretning for Skt. Clemens I og III Udgravning af den nordlige del af kirkegården tilhørende den middelalderlige Skt. Clemens kirke, København - februar til juli 2008*. Københavns Museum 2009; Gøtzche, Inger: *Klostervæsen og Sundhedsvæsen i Danmarks og Europas Middelalder*. C. A. Reitzel 2001; Citatet side 44, linje 34-40 og side 45 linje 1-13 og 17-25 er en moderniseret udgave af teksten (tak til Svend Clausen), der stammer fra Gråbrødre Klosters inventarliste fra 25. april 1530 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 254, s. 375-377 og lyder i fuld gengivelse:

Wy effterscreffne Anders Halagre, Ambrosius Boge binder, borgemestere, Thomes Meygenris, Thomes Lestemagere, Oluff Scriffuere, Pouill Hansen, rodmend, Thomes Briggere, Henrick Trwmmslagere, Søffren Posche, Niels Bagere, borgere j Kjøpnehaffn, gøre vitterlicht och kendes meth thette wdskiorne screfft, ath nw vtij dagh wore wy forsamlede j Grobrødrecloster her same stedz effter erlige och wellffornumstige mendz, borgemesteres, rodmendz och menige borgeres befalingh och lode bescriffue alle closters clenodie, ornamenta, som ære kalke, dyske, mesze hagle, subtiler, malth, mell, øll, fetalie, brigge reedh, køcken tøy och andet, som her effter j thenne samme screfft findes. Item vij forgilte kalke och diske, som veye xvij veyne mark sølff. Item en kalk, som hører Tidske Compani till, eth lidet pixis, nogitt smoed sølff, som hører sancte Karine till, ffem gillenstøcke hagle, tho subtiler aff gillenstøcke, ffem fløyels hagle, iij røde och j blo. Item vii sorthe fløyels hagle, en gammell grøn fløyels hagell. Item tho huide gamle subtiler aff gillenstøcke, item j gammelt rødh gillen støcke subthill, item en gammel gillenstøcke hagell meth eth korss, en gammell hagell aff grønth damask, tho gamle grønne subtiler ther till, item iij damaska hagle, item iij gamle gillenstøcke hagle. Item iij tønner, ij fierdinger sildh er j thet hus hoss Prissonidh, item iij tønner sildh, en tønne bayesalth och j tønne lyneborch salth er j thet hus hoss porten. Item fem løuekar, otte hywnne, tho stackede bencke dyner, eth gammilt foldebor, item iij bogstole er j gesteherberit, en yldskedh, en branne tywe, en pustere, eth becken, ij smo salt kar, item vj tønner sildh och hoss vij tønner kødh j then kellere hoss gestehusit, item vj senge j geste herberne meth vij senge dyner, xj hoffueth dyner, xx sængklæder och vidnelagen, onde och gode. Item v beken, j^m ny astrack och wedh j^m gamle. Item x tønner mell, vij seeke mell, item vij tønner røgit kødh bode meth thet, som er j tønner och som op er hengt, xiiij syer fleske offuer steyersit, j fjerding smør, item wedh j lest malt er i eth huss, Item xiiij tønner rw, item ij lest xvj tønner malth, xlij tønner regnendes for lesten, thet er offuer geste herberit, item xiiij pund malt er j kølmen, item iij pundh malth paa loffit, item nogle lyus er i ith herberre, en liden kødell er j sacrastiidh(!).

Thette er j steyersset. Item en wandpanne aff kober, item xv kelle, store och smo, item vij grider, store och smo, tho smo handpanner, ffyre røster, j mortar, fyre sløffue, iij aff jern och j aff kober, en yldskedh, eth branne jern och j forck, item en slyffuesten meth jern axle.

I kelleren. Item vij tønner most, tho tønner ædicke, x pridske tønner danstz øll, viij pridske fadh danstz øll, item tho korter hwyllingh, nogen bierere(?) fisk, er paa eth andet lofft tho yrtthe kelle och j becken.

Item j briggersidh er en stoer brigge panne meth alth brigge redskaff, item stor j kædell y iorden wnder tappekaridh, item en sodekædell, item iij mæssynicks och xiiij kober lyussestage, item xiiij ample, store och smo, item viij smo tin fadh och j ten kanne, item iij gamle røgeisse kar, item ij tønner sildh, item vij sengedyner j swenne herberit, iij hoffuidh dyner, xj sænklæde(!) och teppede, item eth madskaff.

Item i port hussit j senge dyne, iij gamle sencklæde och ij naffre, item j spa, j jern sculle [wære] i suckere husit.

Item mester Anders Glob haffuer lonth j jern stongh.

Screffuidh i Køpnehaffn sancti Marci ewangeliste dagh, anno domini mdxxx.

Byens styre (s. 48-54) bygger på Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavn i Middelalderen. Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I*. G. E. C. Gad 1877, s. 68; Kristensen, Hans Krongaard og Bjørn Poulsen: *Danmarks byer i middelalderen*. Aarhus Universitetsforlag 2016, s. 227; Andersen, Vivi Lena og Julie Lund 2003: *Borger og Byrum – om en magtforhandling på byens torv i senmiddelalderen*. *META Medeltidsarkeologisk tidsskrift* 2003/1, s. 3-13; Skov, Hans: *Udgravninger i Århus Midtby 1994-97*. *KUML* 1997-98, s. 259; Biskop Jens Krags stadsret fra 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 33, s. 33-59; Christoffer af Bayerns stadsret fra 1443 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 127, side 164-179. Citaterne side 49, linje 15-36 og side 50, linje 1-2 er moderniserede udgaver af teksten, der stammer fra Biskop Jens Krags stadsret fra 29. januar 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 33, s. 38, stk. 57, 59, 60, 61 og 64 og lyder således:

Den, der saarer en anden med Sværd, Spyd eller andet Slags Vaaben, bøde for hvert enkelt Saar til den saarede 6 Mark, for et dobbelt ligesaa meget og samme Sum til Biskoppen og til Byen, og for hvert Ben, der trækkes ud deraf, efter de gamle Landslove, og bliver der noget Lyde af Saaret, skal det vurderes af Fogden og Raadmændene.

Den, der afhugger en andens Ben eller Haand eller river hans Øjne ud, bøde den saarede 40 Mark, Biskoppen og Staden hver 20 Mark.

Den, der slaar en anden med Stav, udraget Sværd, Sten, Kølle, Ben eller lignende, bøde den skadelidte 6 Mark, Biskoppen og Staden hver 3 Mark. men den, der slaar en anden saaledes, at det kaldes velslaaet (trælsaaet?), bøde den fornærmede 40 Mark, Biskoppen og Byen hver 20 Mark. Den, der giver en anden en Kindhest eller drager ham i Haaret eller paa en haanlig Maade tager ham i Næsen eller Ørerne eller river i hans Kinder eller Klæder med Hænderne, Sværd eller Kniv uden Kjødkaar eller støder ham ud i Skarnet, bøde til den skadelidte, Biskoppen og Staden hver 3 Mark. Naar nogen skyder Pil, Spyd eller Sten af Slynge eller noget lignende ind i en andens Gaard eller Hus, saa de skade og dræbe nogen, kaldes det Orbodemaal, men dør den ramte ikke, bøde Gerningsmanden til den skadelidte, Biskoppen, Staden og Gaardens eller Husets Ejer 40 Mark til hver, og den, der dræber eller saarer nogen paa Skib, straffes nærmest paa samme Maade.

Befæstning og byggematerialer (s. 54-65) bygger på Simonsen, Rikke: *Kongens by*. København og historien. Gads Forlag 2022; Christensen, Peter Thorning (red.): *Guide til Københavns befæstning. 900 års befæstningshistorie*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1996; Christophersen, Axel: *København og omegn gennem 6000 år. En kortlægning af de arkæologiske interesseområder i Københavns Kommune*. Københavns Bymuseum 1985, 100; Andersen, Vivi Lena: Gråbrødrenes endeligt. *SKALK*, nr. 4, august 2006, s. 14; Johannessen, Kåre: *Magt og mennesker i Danmarks middelalder*. Turbine 2020, 84 ff.; Kristensen, Hans Krongaard og Jens Vellev: *Teknik. I: Roesdahl, Else (red.): Dagligliv i Danmarks middelalder. En arkæologisk kulturhistorie*. Gyldendal 1999, s. 207-237; Kong Christian 1. byder borgerne hjælpe til med byens befæstning i brev fra 3. september 1455 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 141, s. 190-191; Kong Christian 1. byder borgerne rense og forbedre havnen i brev fra 5. april 1465 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 152, s. 200-201.

Slag til søs (s. 65-68) bygger på Høst-Madsen, Lene: Ankerøen og skibsvragene på Dokøen. *Københavns Kronik. Periodiske meddelelser fra Selskabet for Københavns Historie*, nr. 95, 2002; Gøtche, Morten og Lene Høst-Madsen: Middelalderlige vrag på Dokøen, København. *Marinarkæologisk Nyhedsbrev fra Roskilde*, nr. 17, december 2001; Svendsen, Nick B.: Erik af Pommerns første slesvigske krig 1410-1422, *Krigshistorisk Tidsskrift* nr. 3, 2017; Svendsen, Nick B.: *Medieval wars in the Duchy of Schleswig 1410 to 1432 and the quest for the Nordic Countries* 2018; Erik af Pommerns privilegier fra 28. oktober 1422 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 113, s. 151-153.

Overgiv jer! (s. 71) De kongelige kommissærer opfordrede borgmestre og rådet i København til at overgive sig til Christian 3. via dette brev den 7. marts 1536. Citatet side 71 er en moderniseret udgave af teksten (tak til Svend Clausen) udgivet af Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 - 1896, dokument 264, side 383 og 384, der lyder således:

Tiill borgemestere och raad i Kjøpnehagen.

Venlig helszen epther tiidtzens leylighet. Kere venner, som vdhen tuiffuell etther alle vell vittherligt er och at en endelig fredb er vpretth oc giordh emellom hogborne furste och herre her Christian met gutz naadhe vduald konningh tiill Danmark och Norge, vor naadigeste herre, och the Lypske met theres foruante, och epther thij at K opnehagenns oc Malm os indbyggere ere vtj same handell met indtagne, saa frampt at i then indhenn vj vgghe annamme, ther fore begere vij aff etther ath viidhe, huad etther vtj samme handell tillsintz er, paa thet at kong. Majt. vor naadigste herre och vij paa hans kongl. Majts. vegne mve viidhe oss ther epther att retthe, oc ther som i vdj morgen eller offwer morgen viille tiil thet behoff vdskickke nogre etther fulmegtige emellem leyret och byen, som ydermere met oss paa kong. Majts. vegne samme handell forfordre eller beslutthe, ville vij oss ther vdj alle erlige christelige maadhe finde ladhe, huilketh vij icke viidhe vndbolle ath giffue etther tiil kendhe, paa thet ath vij vdj framtiidhenn viille vere vndskyldh, och [om] ydermere skade eller forderffwe efftherfuldhe. Etther gud befalendes, Screffuet i leyreth for K opnehagen then 7a Marcij 1536.

HAVN, H ND ERK OG HANDEL. Side 73-87.

Havn og handel (s. 73-80) bygger prim ert på Lieb Gott, Niels-Knud: *Danmark i middelalderen*. Sesam 1998, 68 ff.; Jahnke, Carsten: L ubecks rolle i Danmarks handel i det 15.  rhundrede. I: Mikkel Leth Jespersen og Mikkel Thelle (red.). *Land og by på tv ers, 1000-1800*. Dansk Center for Byhistorie, Aarhus Universitetsforlag 2020, s. 313-331; Jørgensen, Bent: *Storbyens Stednavne*. Gyldendal 1999, 188; Heeb l-Holm, Thomas: *Ports, Piracy and Maritime War*. Ph.d.-afhandling fra Saxo-Instituttet, København Universitet, 2011; Citatet side 78, linje 14-23 er en moderniseret udgave af teksten, der stammer fra et brev fra 20. november 1523 fra borgmester Jørgen Kok i Malm  til Christian 2. i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 - 1896, dokument 22, s. 311 og lyder således:

[...] eders naadis skiff, som  re Leoonn, Peyter vann Hyll, Hamborge barcken ock Leszer, komme indt fore Ki pnehaffnn tisdagen nest fore sancte Morthens dag nw nest forleden met fire sware holcke lagde met bergesesk, som the haffde tagit frann the Lyubske, end tha at the Lyubske haffue tillsenckt eders Naadis kongelige haffnn, dog komme ligewell forscriffne sware skyb met alt theris ladt egemmen samme vrag, som the nedsenckt haffue, och ligge nw wedt Br merholmen, som the færre ligget haffue. [...]

H ndv erk (s. 80-87) bygger prim ert på Kristensen, Hans Krongaard og Bjørn Poulsen: *Danmarks byer i middelalderen*. Aarhus Universitetsforlag 2016, 228; Jørgensen, Bent: *Storbyens Stednavne*. Gyldendal 1999, 43; Gabrielsen, Karsten. *Bispeby & kongestad – København i middelalder og renaissance*. Københavns Museum 1999, 18; van Zanden, Jan Luiten: *The Long Road to the Industrial Revolution. The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800*. Leiden 2009, 165; Biskop Jens Krag's stadsret fra 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 33, s. 33-59; Erik af Pommerns privilegier fra 28. oktober 1422 i

Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 113, s. 151-153; Pave Bonifacius VIII stadfæster forliget mellem Biskoppen i Roskilde og Borgerne i København efter den strid, der har været imellem dem i brev fra 17. september 1295 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 37, s. 61-62. Københavns skomageres lavsskrå 1530, artikel 6; Københavns skomageres lavsskrå 1550, artikel 30. Citatet side 83, linje 31-33 er en moderniseret udgave af teksten, der stammer fra et brev fra 27. august 1477 fra Christian 1. til byens indbyggere i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 163, s. 211-212 og lyder således: [...] Item at ingen vore borgere oc vnderaatere skulde tage nogens fremmede kiøbmends pendinge eller gods eller hafue vederlag met thennem eller bruge til kiøbmands gafn eller nytte. [...]

BYLIV. Side 89-105.

Borgere (s. 89-91) bygger primært på Biskop Jens Krags stadsret fra 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 33, s. 33-59; Gabrielsen, Karsten. *Bispeby & kongestad – København i middelalder og renæssance*. Københavns Museum 1999; Christensen, Dan Charly: *Teknologi og videnskab. I: Grinder-Hansen, Poul, Karl-Johann Hemmersam, Vibeke Mader, Poul Vestergaard (red.). Den farverige middelalder*. Nationalmuseet, Skoletjenesten 1999, s. 42-47.

Kroppens affald (s. 91-93) bygger på Fruergaard, Janne. *Byens hemmelige huse – latriner fra vikingetid og middelalder*. *Kulturstudier* 2016, årg. 7, nr. 2, s. 5-22; Jørgensen, Bent: *Storbyens Stednavne*. Gyldendal 1999, 135 og 192; Christoffer af Bayerns stadsret fra 1443 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 127, s. 164-179.

Mad og drikke (s. 93-98) bygger på Topcagic, Zenon og Simone Fabienne Mayer: *Udgravningsberetning for Købmagergade 44, 46 og 50*. Københavns Museum 2021; Skaarup, Bi og Johan Møhlenfeldt Jensen: *Arkæologi i Metroens spor — The archaeology in the tracks of the metro*. Ørestadsselskabet og Københavns Museum 2002; Grinder-Hansen, Poul: *Kirke og tro. I: Grinder-Hansen, Poul, Karl-Johann Hemmersam, Vibeke Mader, Poul Vestergaard (red.). Den farverige middelalder*. Nationalmuseet, Skoletjenesten 1999, s. 48-56; Leed, Bente: *Lægekunst og kogekunst. I: Grinder-Hansen, Poul, Karl-Johann Hemmersam, Vibeke Mader, Poul Vestergaard (red.). Den farverige middelalder*. Nationalmuseet, Skoletjenesten 1999, s. 6-11; Skaarup, Bi: *Middelaldermad*. Gyldendal 2018.

Hygiejne (s. 98-100) bygger på Ramsing, Holger Utke: *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen*. Ejnar Munksgaards Forlag 1940; Jørgensen, Bent: *Storbyens Stednavne*. Gyldendal 1999, 23; Fabricius, Hanne: *Gader og mennesker i middelalderens og renæssancens København*.

Aschehoug 2007; Mordhorst, Camilla, Andersen, Vivi Lena og Johnsen, Katrine Andreasen: *Fortiden under os. The Past Beneath Our Feet*. Københavns Museum 2013, 103-104; Andersen, Vivi Lena: Gråbrødrenes endeligt. *SKALK*, nr. 4, august 2006, s. 12-17; Dronning Dorotheas Skøde på en gård vest for Helliggestes Badstue fra 24. oktober 1463 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 4, Thiele 1838-1896, dokument 92, s. 78-79.

Dragt og sko (s. 100-105) bygger på Fentz, Mytte: *Dragter*. I: Roesdahl, Else (red.): *Dagligliv i Danmarks middelalder. En arkæologisk kulturhistorie*. Gyldendal 1999, s. 151-171; Fentz, Mytte: *Dragt og mode*. I: Grinder-Hansen, Poul, Karl-Johann Hemmersam, Vibeke Mader, Poul Vestergaard (red.). *Den farverige middelalder*. Nationalmuseet, Skoletjenesten 1999, s. 18-23; Mordhorst, Camilla, Andersen, Vivi Lena og Johnsen, Katrine Andreasen: *Fortiden under os. The Past Beneath Our Feet*. Københavns Museum 2013, 96; Andersen, Vivi Lena: "Hug en hæl og klip en tå". Bæredygtighed på fødderne. *Dragtjournalen*, Nr. 11, 2014, s. 13-22; Andersen, Vivi Lena: *Mellem brosten, knyst, skolæst og mode. Sko fra 1300-1800 fra arkæologiske udgravninger i København*. Ph.d.-afhandling fra Saxo-Instituttet, Københavns Universitet og Københavns Museum 2016; Andersen, Vivi Lena: *Sko og skidt – i københavnernes fodspor i middelalder og tidlig moderne tid*. *Kulturstudier*, Nr. 2, 2016, s. 77-100; Andersen, Vivi Lena: *Old shoes in a new perspective – Fashioning Archaeology*. *Fashion Practice. The Journal of Design, Creative Process & the Fashion Industry*, Volume 9, 2017; Hansen, Birgit Als: *Gulve – i kirker*. I: Roesdahl, Else (red.) *Bolig og Familie i Danmarks Middelalder*, 2003, s. 252. Behringer, Wolfgang: *A Cultural History of Climate*. Polity Press 2011; Sørensen, Mikkel. *Klimaforandringer, kulturmøder og innovationer. Et dybt tidsperspektiv fra den arktiske verden*. I: Sørensen, Mikkel og Eskjær, Mikkel Fugl (red.) *Klima og mennesker. Humanistiske perspektiver på klimaforandringer*. Museum Tusulanums Forlag 2014, s. 29-52.

DØD OG BEGRAVET. Side 107-119.

Gravskik (s. 107-115) bygger på Kieffer-Olsen, Jakob: *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. 8 kirkegårdsudgravninger*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet 1993, 163; Jensen, Jane Jark og Hanna Dahlström: *Beretning for Skt. Clemens I og III Udgravning af den nordlige del af kirkegården tilhørende den middelalderlige Skt. Clemens kirke, København - februar til juli 2008*. Københavns Museum 2009, 47; Grinder-Hansen, Poul: *Kirke og tro*. I: Grinder-Hansen, Poul, Karl-Johann Hemmersam, Vibeke Mader, Poul Vestergaard (red.). *Den farverige middelalder*. Nationalmuseet, Skoletjenesten 1999, s. 48-56; Madsen, Per Kristian: *Sygdom og død*. I: Roesdahl, Else (red.): *Dagligliv i Danmarks middelalder. En arkæologisk kulturhistorie*. Gyldendal 1999, s. 325-351; Christophersen, Axel: *København og omegn gennem 6000 år. En kortlægning af de arkæologiske interesseområder i Københavns Kommune*. Københavns Bymuseum 1985, 83; Andersen, Vivi Lena: Gråbrødrenes endeligt. *SKALK*, nr. 4, august 2006, s. 16; Breve om bod i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 153, s. 201-202 og dokument 172, s. 218.

Sygdomme (s. 115-119) bygger på Liebgott, Niels-Knud: *Danmark i middelalderen*. Sesam 1998; Gøtzche, Inger: *Klostervæsen og Sundhedsvæsen i Danmarks og Europas Middelalder*. C. A. Reitzel 2001; Biskop Jens Krags stadsret fra 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 33, s. 33-59; [Danmarks militærhistorie \(natmus.dk\)](http://natmus.dk); Madsen, Per Kristian: Sygdom og død. I: Roesdahl, Else (red.): *Dagligliv i Danmarks middelalder. En arkæologisk kulturhistorie*. Gyldendal 1999, s. 325-351.

Citatet side 117, linje 3-5, er en moderniseret udgave af teksten, der stammer fra Biskop Jens Krags stadsret fra 29. januar 1294 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838 – 1896, dokument 33, s. 41, stk. 105 og lyder således:

Angribes nogen af Spedalskhed, kan han ikke tvinges til at træde ind i de spedalskes Hus, saalænge han undgaar offenligt Samkvem med andre.

NYE VINDE. Side 121-126.

Perspektivering (s. 121-126) Simonsen, Rikke: *Kongens by. København og historien*. Gads Forlag 2022; Christoffer af Bayerns stadsret fra 1443 i Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. Bind 1, Thiele 1838-1896, dokument 127, s. 164-179.